

DE GESCHIEDENIS VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP IN DE NAOORLOGSE PERIODE (1945-1994)*

M.J. van Lieburg

Op 14 september 1946 vond in de aula van het Instituut voor Scheepvaart en Luchtvaart de eerste naoorlogse vergadering plaats van het Bataafsch Genootschap. Tijdens deze denkwaardige bijeenkomst, die burgemeester P.J. Oud (1886-1968) in zijn functie van Praeses Magnificus opende met een overzicht van 'het vele, dat sedert de vorige algemene vergadering verloren was gegaan van het Bataafsch Genootschap', stond de herinnering aan de bezettingsjaren centraal en wellicht nog meer de herinnering aan het glorieuze verleden van het Genootschap, waaraan door het bombardement op Rotterdam een even onverwacht als onverhoopt einde was gekomen. Die dramatische gebeurtenis op de 14e mei 1940 had het Bataafsch Genootschap niet alleen beroofd van zijn vertrouwde vergaderlokatie in het Beursgebouw, maar ook van het prachtige fysieke kabinet, de boekerij en andere collecties die sinds de oprichting van het Genootschap in 1769 met zoveel ijver waren bijeengebracht.

Ook het ledenbestand had sinds de laatste algemene vergadering van oktober 1938 belangrijke veranderingen ondergaan. De President-Directeur Hendrik Burgerhout (1870-1959), de intussen hoogbejaarde oud-directeur van het Coolingselziekenhuis, liet de aanwezigen weten dat er volgens de beschikbare informatie sinds 1938 elf consultant-leden en 73 gewone leden waren overleden, een aantal dat tijdens de daarop volgende algemene vergadering van 1948 met nog eens 27 namen van gewone leden moest worden verhoogd.¹ Een onbekend aantal leden was geëmigreerd of verbleef in Nederlands Oost-Indië/Indonesië, terwijl een ongevoerd aantal in het kader van de zuivering uit de ledenregisters van het Genootschap was afgevoerd.

In velerlei opzicht moest het Genootschap, zeker in materiële zin, weer van de grond af worden opgebouwd. Ondanks deze immense opgave, lijkt bij niemand de vraag te zijn opgekomen of het voor het Genootschap wel zinvol was om na de dramatische oorlogsepisode nog aan een nieuw tijdvak te beginnen. Integendeel, in de boezem van het bestuur vindt men veel meer de daadkracht die in deze jaren zo kenmerkend was voor de naoorlogse samenleving als geheel. Dat nam evenwel niet weg, dat er een algemeen gevoelen leefde dat de verwezenlijking van de oude, in *Plan en Grondwet* geformuleerde doelstellingen en de vorm- en inhoudgeving van de wetenschappelijke activiteiten in deze nieuwe periode onder min of meer ingrijpend gewijzigde omstandigheden zouden moeten plaatsvinden. In dat opzicht deelde het Bataafsch Genootschap zijn lot met bijna alle geleerde genootschappen en traditionele wetenschappelijke instellingen die voor de taak stonden hun doelstellingen op de nieuwe leest van de naoorlogse samenleving te moeten schoeien.

1. HET BESTUUR VAN HET BATAAFSCH GENOOTSCHAP

Reeds een oppervlakkige kennismaking met de activiteiten die na 1945 werden ontplooid, vestigt de indruk dat de geschiedenis van het Genootschap als wetenschappelijke organisatie in twee perioden kan worden verdeeld. Het eerste tijdvak omvat de herstelperiode (1946-1950) met het tweetal daarop volgende decennia, waarin men zoveel mogelijk probeerde het vooroorlogse patroon van werkzaamheden te continueren. De viering van het tweehon-

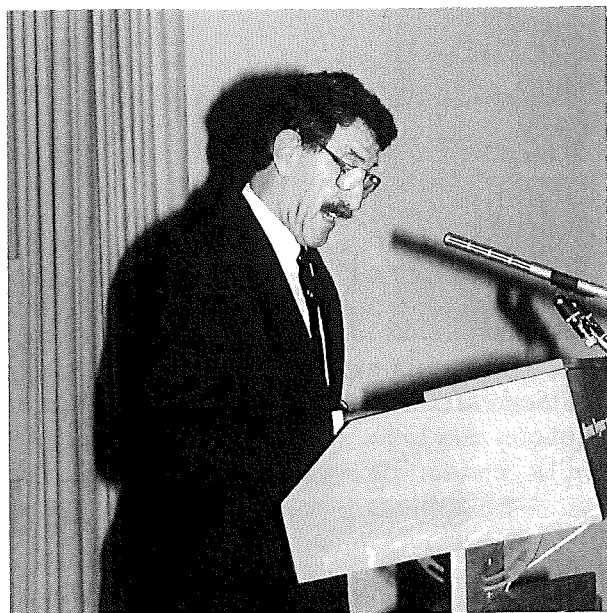
derdjarig bestaan markeerde in 1969 de overgang naar de tweede periode: van het verleden werd toen als het ware afscheid genomen door de presentatie van een gedenkboek, geschreven door de Eerste-Secretaris Adolf Havinga (1905-1977),² terwijl de toekomst van het Genootschap door de Delftse oud-hoogleraar fysische scheikunde William Gerard Burgers (1897-1989) onder ogen werd gezien.³ De tweede periode (1969-1994) kenmerkt zich door het inzetten van een nieuwe koers, die vooral gericht was op een nauwere samenwerking met de universiteiten en hogescholen. In het bijzonder met de medische en technische disciplines, vertegenwoordigd in de hoger onderwijsinstellingen van Rotterdam en Delft, kwam in deze jaren een symbiose tot stand, die de activiteiten van het Genootschap een andere kleuring en richting zouden geven. Geleidelijk verdween de oude genootschapsstijl waarin een collectief van bedaagde geleerden bij tijd en wijle de grenzen en lacunes van de proefondervindelijke wijsbegeerte verkenden, en manifesteerde het Genootschap zich als forum waar onderzoekers, veelal in het zenith van hun carrière, over de grenzen van de zich alsmaar verder specialiserende exacte wetenschappen heen, hun collega's over de stand van zaken en 'current research' informeerden. Vijftig jaar na de Bevrijding lijkt het Bataafsch Genootschap deze periode van transformatie te gaan bezegelen met een ingrijpende wijziging van *Plan en Grondwet*. Tijdens de algemene vergadering van 10 september 1994 werden de contouren van deze wijziging gepresenteerd, waarbij werd gesproken over een juridische aanpassing van de actuele wetgeving betreffende stichtingen en verenigingen, een modernisering van de bestuursvorm en een aanpassing gericht op 'activiteiten met grotere relevantie voor de maatschappij en de positie van de wetenschap in de regio, overigens met behoud van de traditionele bezigheden van het Genootschap'.⁴

De tweedeling van het naoorlogse tijdvak vindt men in grote lijnen weerspiegeld in de samenstelling van, en de wisselingen binnen het college van Directeuren. De hervatting, of zo men wil, de continuering van de werkzaamheden van het Genootschap in 1945 was in hoofdzaak te danken aan de nestor van het bestuur en Eerste-Secretaris Hendrik Karel de Haas (1873-1953), de befaamde oogarts uit Rotterdam die bij het bombardement zijn familiale werkterrein in het Oogziekenhuis aan de Nadorstlaan had verloren en zich sindsdien nog meer dan vroeger aan de beoefening van de natuurwetenschappen overgaf.⁵ Weliswaar reikte ook van de andere Directeuren de staat van dienst tot vóór de Tweede Wereldoorlog, maar alleen die van De Haas passeerde de jaargrens van 1932. Begin jaren vijftig, na het vertrek van de medicus Burgerhout (1946) en – na een grootse huldiging – van De Haas (1951), bestond het college van Directeuren hoofdzakelijk uit ingenieurs, te weten D.W. Dijkstra (1898-1970), J.A. Emmens (1894-1974), T. Folpmers en Willem Nicolaas van Nooten (1892-1963). De bekende röntgenoloog Bernard George Ziedses des Plantes (1901-1993) bezette in deze jaren voor korte tijd (1952-1953) de enige plaats die men voor een medicus had ingeruimd. In 1954 werd Ziedses des Plantes opgevolgd door Henri Johan Flieringa (1891-1988), als directeur van het Oogziekenhuis en als decaan van de Stichting Klinisch Hooger Onderwijs een van de centrale figuren in het medisch leven van de Maasstad gedurende de jaren vijftig en zestig.⁶ Een jaar later (1954) nam de kenner-bij-uitstek van (historische) stoomwerktuigen, Ir. Kornelis van der Pols (1906-1995) de plaats van Folpmers in. Met Flieringa en Van der Pols kreeg het Genootschap een tweetal Directeuren dat, samen met Van Nooten die sinds 1951 de functie van Eerste-Secretaris uitoefende, tot het einde van de jaren zestig het wetenschappelijke 'gezicht' van het Genootschap grotendeels bepaalde.

Binnen het college van Administrateurs waren de wisselingen minder frequent aan de orde. In 1946 was van het college van 1938 alleen Henri Gérard Jean de Monchy (1882-1966) overgebleven; de anderen waren tijdens de oorlog naar elders vertrokken of overleden. In hun plaats waren al tijdens de bezettingsjaren nieuwe administrateurs benoemd: Jacques Dutilh (1884-1960) in 1942,⁷ B. Mees en Mr. Jan Wijntjes Willem van der Hoeven (1900-1974)⁸ in 1944, en Mr. Willem Suermondt (1897-1993) in 1945. In de samenstelling van dit college zouden pas na 1960 weer wijzigingen optreden. Binnen enkele jaren werd toen, met

uitzondering van Van der Hoeven, het gehele college vervangen, overigens door familieleden: Dutilh werd in 1960 opgevolgd door zijn zoon (H.N. Dutilh), De Monchy zag in 1961 zijn neef⁹ (R.A. de Monchy) in zijn plaats benoemd, voor Suermondt kwam in 1963 zijn zoon (W. Suermondt jr.) en voor Mees in 1964 zijn neef (Mr. H. Mees) als opvolger. Sindsdien kende het college van Administrateurs gedurende een kwart eeuw slechts twee wisselingen: in 1974 werd Van der Hoeven (na een ambtsperiode van dertig jaar!) opgevolgd door Jhr. Ir. M.R.F. Groeninx van Zoelen en in 1980 R.A. de Monchy (1924-1988) door zijn neef¹⁰ S.J.R. de Monchy. In 1989 werd de plaats van W. Suermondt jr. ingenomen door W.J. van Vollenhoven; in 1994 werd Mr. L.A.E. Suermondt, de jongere broer van de eerstgenoemde, benoemd in de plaats van Mr. Mees en volgde Mr. C.E. Dutilh zijn neef Dutilh op als Administrateur. Vergeleken met andere geleerde genootschappen, waar dergelijke tradities reeds lang verloren waren geraakt, moet deze opvolging van het administrateurschap binnen enkele families van het Rotterdamse patriciaat opmerkelijk worden genoemd.

Veel frequenter waren in de jaren zeventig de veranderingen binnen het college van Directeuren. Met de benoeming van de stralingsfysicus A. Somerwil (1913-1990) werd in 1969 een eerste stap in de richting van de Technische Hogeschool te Delft gezet; een jaar later werd de Rotterdamse hoogleraar fysiologie M.W. van Hof de trait d'union van het Genootschap met de Medische Faculteit. Inmiddels

afb. 1: Prof. Ir. B.P.Th. Veltman, Directeur 1988-1992

was Havinga in zijn functie van Eerste-Secretaris opgevolgd door Ir. H.R.S. Tijssens (1915-1988); de opvolging van Flieringa volgde in 1973 met de benoeming van de civiel-technicus Ir. P. Slijkhuis. In 1982 werden beide lijnen, een Rotterdamse en een Delftse, voortgezet met de komst van de hoogleraar chemische pathologie Dr. H.G. van Eijk resp. de hoogleraar toegepaste metaalkunde Dr. Ir. F.J. Kievits. In de plaats van laatstgenoemde kwam in 1988 zijn Delftse collega in de theoretische en toegepaste natuurkunde Ir. B.P.Th. Veltman (afb. 1), die in 1992 weer werd opgevolgd door Dr. Ir. J.E. Mooy, eveneens hoogleraar aan de Technische Universiteit. De benoeming van de medica Dr. Eva S. Sachs, werkzaam als hoogleraar in de klinische genetica, bracht in 1983 de eerste vrouw in de college van Directeuren. Haar benoeming was een exponent van de metamorfose die het Genootschap

binnen enkele jaren had ondergaan.¹¹ In 1992 kwam de Delftse hoogleraar produkt- en antropometrische ergonomie Dr. J.M. Dirken op de zetel van Slijkhuis. Van Eijk werd in 1994 opgevolgd door Dr. A.J. Man in 't Veld en mevrouw Sachs door de gynaecoloog mevrouw Dr. H. Brandenburg. Ook op de zetel van de beide secretarissen waren intussen nieuwe personen gekomen: in 1987 was Ir. G.H.G. Lagers de meteoroloog J.H. baron Mackay opgevolgd als Tweede-Secretaris en eind 1988 werd in de vacature van Eerste-Secretaris voorzien door de benoeming van de kunsthistoricus Dr. J.R. ter Molen.

Voor de functie van Praeses Magnificus volgde men aanvankelijk de aloude traditie (die alleen tijdens de Tweede Wereldoorlog om bekende redenen was doorbroken) om deze erefunctie aan te bieden aan de burgemeester van Rotterdam. Van 1945 tot 1953 trad als zodanig de liberale voorman Mr. Oud op, en van 1953 tot 1966 burgemeester G.E. van Walsum (1900-1980).¹² Toen in 1966 de socialist Willem Thomassen het burgemeestersambt kreeg

toebedeeld en daarmee de functie van Praeses Magnificus, waren er wederzijds al verschillende bedenkingen geweest. Terwijl Van Walsum een stimulerende rol binnen het Genootschap had gespeeld en tijdens de algemene vergaderingen telkens blij had gegeven van zijn overtuiging dat het Genootschap een belangrijke bijdrage leverde tot de wetenschappelijke allure van Rotterdam, vond de maatschappelijke oriëntatie van zijn opvolger minder aansluiting bij de traditionele stijl van het Genootschap, hetgeen overigens niet heeft verhinderd dat Thomassen zijn taak binnen het Genootschap alleszins tot tevredenheid van het bestuur heeft uitgeoefend. Toen Thomassen in 1974 werd opgevolgd door de 'Nieuw Links'-vertegenwoordiger André van der Louw, besloot het Genootschap met de traditie van bijna twee eeuwen te

afb. 2: (v.l.n.r.) de Directeuren Prof. Dr. H.G. van Eijk en mevrouw Prof. Dr. E.S. Sachs, de Praeses Magnificus Mr. J.G.L. Reuder en Eerste Secretaris Ir. H.R.S. Tijssens. 1988.

afb. 3: (v.l.n.r.) Eerste Secretaris Dr. J.R. ter Molen, Praeses Magnificus Dr. A. Peper en Directeur Prof. Dr. Ir. J.E. Mooij.

breken en werd in 1976 de oud-president van de Rotterdamse rechtbank, Johannes George Levin Reuder, tot Praeses Magnificus benoemd (afb. 2), die in 1992 werd opgevolgd door Mr. F.J.M. Nivard. Dat intussen de divergentie tussen genootschapscultuur en politieke stijl aan de top van het gemeentebestuur was opgelost, bleek bij de opvolging van Mr. Nivard in september 1994, toen burgemeester Dr. A. Peper zijn benoeming tot Praeses Magnificus van het Bataafsch Genootschap aanvaardde (afb. 3).

2. DE ACCOMMODATIE EN BEZITTINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

Berooid van zijn vaste onderkomen en van bijna alle bezittingen maakte het Bataafsch Genootschap in 1946 een nieuwe start met zijn werkzaamheden. Vooral voor de generatie die de situatie van vóór de oorlog had gekend, met de ruime zalen in het Beursgebouw, de rijke bibliotheek, de omvangrijke instrumentenverzameling en een vaste custos die het bestuur en de leden altijd ten dienste stond, was het moeilijk wennen in de provisorische lokaties waar nu de algemene en gewone vergaderingen moesten worden gehouden. Voor de algemene vergaderingen was dat in de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig meestal de aula van het Museum Boymans-van Beuningen. Na 1968 had men lange tijd een 'vast' onderkomen in de aula (later auditorium genoemd) van het Havenziekenhuis, maar sinds het einde van de jaren tachtig keerde men naar de vroegere lokatie terug.

Voor de gewone vergaderingen kreeg het Genootschap in 1946, ongetwijfeld door bemiddeling van de Praeses Magnificus, de beschikking over één van de zalen in het stadhuis. Met veel inzet, met name van de Eerste-Secretaris Van Nooten, probeerde het Genootschap intussen een eigen vergaderaccommodatie te realiseren. Begin jaren vijftig, toen er allerlei pogingen werden gedaan om het universitaire leven te Rotterdam te organiseren,¹³ waren er besprekingen met verschillende andere wetenschappelijke genootschappen en verenigingen in Rotterdam om te komen tot oprichting van een 'Wetenschappelijk Centrum', maar uiteindelijk liepen deze plannen op niets uit.¹⁴ In 1965 kreeg het Genootschap geheel onverwacht de mededeling dat het stadhuis niet meer beschikbaar zou zijn voor de gewone vergaderingen. Dankzij de hulp van J.A.C. Tillema, hoofd-directeur van Gemeentewerken en tevens Directeur van het Genootschap, werd een noodoplossing gevonden in het gebouw van Gemeentewerken aan de Veemarkt in Rotterdam. Al na de eerste bijeenkomst moest men echter constateren dat 'de bij de waardigheid van het Bataafsch Genootschap passende distinctie in deze nieuwe omgeving minder in volheid kan worden beleefd dan wel ten Raadhuisze mogelijk was'. Behalve het nadeel van de geografische ligging en de moeilijke bereikbaarheid per openbaar vervoer, 'was het in deze nieuwe omgeving niet mogelijk gevolg te geven aan de in menig opzicht zo waardevolle gewoonte om na de bijeenkomst in een daartoe zich eigenende gelegenheid onder gezellige kout onderlinge contacten te leggen of te verstevigen. Weliswaar is er rondom de Veemarkt ruimschoots gelegenheid zich enig geestrijk vocht te verschaffen, doch dit wordt aldaar veelal in etablissementen geserveerd, waarin de leden van het Bataafsch Genootschap zich als regel niet plegen op te houden'.¹⁵ Kort daarna werd de maatregel van het stadhuisbeheer vervallen verklaard, en keerde het Genootschap terug naar de accommodatie aan de Coolsingel en is daar sindsdien vaste gast gebleven voor de maandelijkse bijeenkomsten op de eerste maandagavond van de maand.

Eind jaren zeventig werd de gedachte aan een andere, liefst eigen vergaderruimte nieuw leven ingeblazen door de informele contacten die er via met name de Directeur Van Hof waren met de Medische Bibliotheek van de Erasmus Universiteit, waar de inmiddels bijeengebrachte boekerij van het Genootschap in 1977 een nieuw onderkomen vond. Omstreeks dezelfde tijd kreeg het bestuur bovendien een optie op het gebruik van een der kamers van het Historisch Museum in het Schielandhuis, waarvan toen juist de restauratie was begonnen. Beide sporen bleken na enkele jaren doodlopend te zijn, zodat het Genootschap vooralsnog

aangewezen zou blijven op de gastvrijheid van het stadsbestuur en van de directies van het Havenziekenhuis en van Museum Boymans-van Beuningen.

Wat het Genootschap na de oorlog aan bezittingen had, kon op nog geen halve bladzijde van het notulenboek worden geïnventariseerd: enkele archivalia die bij het bombardement ten huize van de bestuursleden waren ondergebracht, enkele boeken die bij de leden in gebruik waren,¹⁶ en enkele (scheeps-)modellen die in bruikleen bij andere collecties waren ondergebracht.¹⁷ Tot een herstel van het instrumentarium zou het na de Bevrijding niet meer komen; voor zover men al de behoefte had aan de wederopbouw van de collecties beperkte men zich tot de bibliotheek. Dankzij schenkingen of ruilzendingen van particulieren en zusterinstellingen groeide het boekenbezit, dat aanvankelijk bij de Gemeentebibliotheek in bruikleen werd ondergebracht, snel aan. Bovendien had het Genootschap in 1946 een aantal abonnementen geopend 'op enkele vooraanstaande buitenlandse tijdschriften op het gebied der proefondervindelijke wijsbegeerte, die op heden moeilijk verkrijgbaar zijn, en deze in de leeszaal der gemeentebibliotheek ten algemeenen nutte doen neerleggen'.¹⁸ De samenwerking met de Gemeentebibliotheek verliep echter niet naar wens. Openbare bibliotheken verloren het karakter van de verstilte centra van wetenschappen en kunsten en werden het domein van het grote publiek waarvoor een collectie als die van het Bataafsch Genootschap weinig of geen betekenis had. Gedurende enkele jaren werd er door het Genootschap intensief gezocht naar een regeling die een optimaal gebruik van de collectie alsnog mogelijk kon maken. Ten slotte kon op de algemene vergadering van 1976 worden meegedeeld dat een definitief besluit genomen was: het tijdschriftenbestand zou op de Gemeentebibliotheek blijven en daar toegankelijk worden gemaakt,¹⁹ terwijl de boeken zouden worden overgebracht naar de Medische Bibliotheek van de Erasmus Universiteit, waar zij sindsdien als afzonderlijk geheel worden bewaard en zijn gecatalogiseerd. Met de presentatie van de boekencatalogus werd in 1980 aan het tweede gedeelte van dit besluit uitvoering gegeven. Een jaar eerder, in 1979, was ook de inventaris uitgekomen van het archief van het Genootschap, waarmee de samenwerking werd bekroond die het Genootschap rond 1950 was aangegaan met de Gemeentelijke Archiefdienst van Rotterdam om de archivalia die aan het bombardement van 1940 waren ontsnapt of die sindsdien bijeen waren gebracht, te conserveren en voor (openbare) raadpleging te ontsluiten.²⁰

Mede in de overtuiging dat het Genootschap spoedig weer over een eigen onderkomen zou kunnen beschikken, liet het in 1948 door de kunstschilderes Maria Willeboordse, die onder Rotterdammers vooral bekendheid genoot door haar grootse muurschildering in het gebouw van de Gemeentelijke Geneeskundige en Gezondheidsdienst aan de Baan, een portret schilderen van zijn Eerste-Secretaris De Haas, met de opmerking, dat dit portret 'het eerste (zou) moeten zijn van een nieuwe serie, die een sieraad zullen zijn van de lokalen, waar het herrezen Genootschap eenmaal weer over moet beschikken'.²¹ Voor het schilderstuk vond men uiteindelijk een voorlopig onderkomen in het Oogziekenhuis aan de Schiedamsevest, waar het in de loop der jaren een vast onderdeel van de inventaris is geworden. Tot een reeks geschilderde portretten is het echter nooit gekomen. In 1976 gaf het Genootschap een pas aangekochte tafelklok, die nog door zijn oprichter (en horlogemaker) Steven Hoogendijk (1698-1788) was gesignd, in bruikleen aan de Medische Bibliotheek van de Erasmus Universiteit. In 1990 werd deze klok in langdurig bruikleen overgedragen aan het Uurwerkenmuseum aan de Zaanse Schans om daar te worden geconserveerd en geëxposeerd.

Het is de verdienste van met name de Directeur Van der Pols geweest om de herinnering aan het stoomtechnische verleden van het Genootschap onder de leden en in brede kring daarbuiten levend te houden. Zo onderhield hij tijdens de algemene vergadering van 1960 het Genootschap nog eens over het werk van zijn vroegere collega Frits Muller (1879-1972), die in 1933-1934 voor het Genootschap een lezing had gehouden over 'De eerste vier stoommachines in ons land en de ontwikkelingsgang daarvan'.²² Bij die gelegenheid had Muller het model van de stoommachine gedemonstreerd dat sinds de achttiende eeuw in het kabinet van het Genootschap was geweest en dat door hem weer in werkende staat was gebracht.²³ Aan-

gezien dit model in mei 1940 verloren was gegaan, had Van der Pols het initiatief genomen om, in samenwerking met de vakcursussen van de Rotterdamsche Droogdok Maatschappij, een nieuw demonstratiemodel te vervaardigen van de machine van Newcomen.²⁴ De gelijktijdig gedane belofte om ook de machine van Watt in model te vervaardigen, loste hij twee jaar later in met de demonstratie van het aangekondigde model op de algemene vergadering van 1962.²⁵ Van der Pols zag zijn streven in september 1987 bekroond met de ingebruikneming van een model van de Blijdorpse stoommachine, populair aangeduid als 'Het Keezending', dat een permanente opstelling kreeg in de vestiging van het Historisch Museum in Delfshaven.

3. WETENSCHAPPELIJKE ACTIVITEITEN

Met nieuw elan begon het Genootschap in 1946 de nieuwe periode van zijn bestaan als wetenschappelijke instelling. Na de algemene vergadering van september 1946 volgde op 7 oktober de eerste gewone vergadering van na de Bevrijding met een voordracht door de Amsterdamse oud-hoogleraar Frederik Schuh (1875-?) over de methodiek van de wiskunde. Het prijsvrageninstituut en de verhandelingen maakten een vliegende start met de beoordeling van de antwoorden die waren ingekomen op de twee vragen die in 1938 (voor het eerst, resp. opnieuw) op het programma waren gezet, namelijk over de grondwaterstand in de bebouwde kom,²⁶ en over de mogelijkheden om stookolieresten die op zee werden geloosd onschadelijk te maken,²⁷ twee themata die niets aan actualiteit lijken te hebben ingeboet. De publikatiereeks werd hervat met de uitgave van de verhandeling over 'Windwaarnemingen in Holland in de 18e eeuw', die direct na de oorlog door de latere Eerste-Secretaris Havinga 'eigener beweging' aan Directeuren was aangeboden, met als resultaat een gouden medaille ter bekroning van deze techniek-historische verhandeling.²⁸ Aanstonds maakte het Genootschap plannen voor de voortzetting van de cursussen die tijdens het interbellum en lang daarvoor zo sterk tot de reputatie van het Genootschap hadden bijgedragen. Met de aankondiging van een lezingencyclus betreffende 'de jongste ontwikkeling van wetenschap en techniek' leek de start gemaakt, maar na de annoncering werd er niets meer over vernomen. 'Het gemis aan een centrum voor het Bataafsch Genootschap, zoals we dit in de localiteiten van de oude Beurs gekend hebben, waar de sfeer gedachten aan den Stichter deed opkomen', zou voor dit mislukken de belangrijkste factor zijn geweest.²⁹

3.1. PRIJSVRAGEN

Met de prijsvragen wilde het na de Tweede Wereldoorlog niet meer lukken. In 1946 plaatste men een tweetal vragen op het programma en in 1948 en in 1950 beide keren zelfs een drietal, maar in 1952 moest de President-Directeur Dijkstra toch laten weten dat het prijsvrageninstituut niet goed liep en derhalve het Genootschap 'enige zorg' baarde. De geconstateerde malaise meende hijzelf te moeten toeschrijven aan het feit 'dat de vraagstukken, welke thans om een oplossing vragen, gewoon dermate ingewikkeld zijn, dat één persoon, die in het verborgene werkt, niet in staat is een gedegen antwoord te verschaffen'.³⁰ Een krachtige oproep tot het inzenden van concept-prijsvragen sorteerde echter toch een onverwacht effect, zodat Directeuren voor het programma van 1954 de keuze hadden uit tien prijsvraagontwerpen! Een gevoeliger graadmeter voor de vitaliteit van het prijsvrageninstituut bleek het aantal ingezonden antwoorden te zijn alsmede de wetenschappelijke kwaliteit van deze inzendingen. Beide bleven ver beneden de verwachtingen; op de meeste vragen kwamen zelf in het geheel geen antwoorden binnen.

Toen in 1958 op geen van de drie uitgeschreven prijsvragen een antwoord was ontvangen, en er ook geen ontwerpen voor nieuwe prijsvragen waren ingekomen, opende het be-

stuur van het Genootschap in zijn gecombineerde vergadering een intensieve discussie over de toekomst van het prijsvrageninstituut. Men besloot advies in te winnen bij diverse wetenschappelijke instellingen in het buitenland en bij een aantal vooraanstaande geleerden, onder wie de hoogleraren Daniël Dresden (1886-?), die in Delft mechanische technologie had gedoceerd, Adriaan Daniël Fokker (1887-1972), oud-hoogleraar natuurkunde, en de bekende sterrenkundige Jan Hendrik Oort (1900-1992). De duidelijke slotconclusie luidde 'dat prijsvragen uit den tijd zijn', waarbij in het bijzonder 'het tekort aan jeugdig intellect, vooral op natuurwetenschappelijk gebied' als oorzaak werd aangewezen. 'Nog vóór dat een aankomend geleerde zijn studies heeft voltooid, wordt er beslag op hem gelegd, gewoonlijk door economisch machtige industrieën, zodat er niets meer kan komen van onafhankelijke bestudering van vraagstukken, die naar voren worden gebracht door niet-commerciële instellingen, zoals het Bataafsch Genootschap'.³¹

Meer ter handhaving van de traditie dan uit overtuiging er de wetenschap mee te dienen, werden in 1960 en 1966 telkens nog eens twee prijsvragen uitgeschreven, maar de respons was even bedroevend als in het voorafgaande decennium. In zijn rede voor de algemene vergadering van 1968 liet de President-Directeur Dijkstra eindelijk onomwonden weten het prijsvrageninstituut te willen afschaffen. 'Het is', zo zei hij, 'mijn persoonlijke mening, dat het instituut der prijsvragen, reeds lang kwijnend, in de tegenwoordige tijd en bij de hedendaagse wijze van beoefening van de natuurwetenschappen geen toekomst meer heeft'. Hij moest daar echter direct aan toevoegen, dat de andere Directeuren zijn mening niet unaniem deelden. 'Van de zijde van Directeuren zijn geen voorstellen te verwachten het instituut in optima forma af te schaffen; dit zou trouwens een wel zeer radicale wijziging nodig maken van het Plan met de Grondwet (sic), welke nu reeds bijna twee eeuwen het richtsnoer der werkzaamheden van het Bataafsch Genootschap is geweest'.³²

Diezelfde traditie was echter voor het Directorium uit de jaren zeventig een minder dwingend keurslijf. Men ging het niet om de letter maar om de geest van de wilsbeschikking van de oprichter(s). In 1970 deed men weliswaar nog een oproep voor de inzending van nieuwe prijsvragen, maar de toevoeging dat men de voorkeur gaf aan vragen 'die geen uitvoerig laboratoriumonderzoek of bewerking door teams van specialisten vragen', doodde kennelijk ieder initiatief.³³ In 1976 lieten Directeuren met zoveel woorden weten dat een uitnodiging voor concept-prijsvragen achterwege bleef, uit 'de overtuiging dat dit instituut uit de tijd is'.³⁴ Tegen die achtergrond is het verrassend om op het programma van 1980 alsnog een nieuwe prijsvraag te zien verschijnen, gewijd aan de geschiedenis van de stoommachine. In de redactie van de vraag herkent men gemakkelijk de hand van de Directeur Van der Pols. De uitvoerige toelichting die de vraag vergezelde en waarin een soort handleiding voor de oplossing geboden werd, mag typerend heten voor de onafwendbare ondergang van de 'questio' als middel van wetenschapsbevordering. De afwikkeling van het enig ingezonden antwoord lijkt de laatste snik te zijn geweest, waarmee het eerbiedwaardige prijsvrageninstituut van het Bataafsch Genootschap ten onder is gegaan.

3.2. DE GEWONE VERGADERINGEN

Met het geleidelijk op de achtergrond geraken van het prijsvrageninstituut, nam de betekenis van de maandelijksse vergaderingen voor het algemene functioneren van het Genootschap vanzelfsprekend toe. Wie de lijst van voordrachten uit de jaren na 1945 overziet, kan gemakkelijk vaststellen dat het Genootschap er niet alleen voortdurend in slaagde sprekers van hoog wetenschappelijk niveau aan te trekken, maar ook de variatie wist te handhaven in onderwerpen, die op het ruime interessegebied van de proefondervindelijke wijsbegeerte (of zelfs daarbuiten!) betrekking hadden.

Minder tevredenheid heerste er bij het bestuur van het Genootschap over de opkomst tijdens de vergaderingen. Het aantal toehoorders, hoewel wisselend, lag gemiddeld rond de

veertig personen; sinds het einde van de jaren tachtig valt met een gemiddelde van zestig toehoorders een toenemende belangstelling te constateren. De aanwezigheid tijdens de bijeenkomsten waar over medische, waterstaatkundige en meer algemene onderwerpen wordt gesproken, lag en ligt in de regel hoger dan tijdens de vergaderingen die aan zuiver wetenschappelijke thema's uit de natuurkunde, scheikunde of biologie zijn gewijd.³⁵ Op een ledenbestand dat, met een tijdelijke daling in de jaren zeventig en tachtig tot rond de 340-350, verder rond de 370 personen bleef schommelen, mag dit gemiddelde in vergelijking met de ratio bij andere geleerde genootschappen een gunstig cijfer worden genoemd. Opmerkelijk is, dat de aanwezigheid van de Praeses Magnificus bij een gewone vergadering – het betrof de bijeenkomst waar de Utrechtse hoogleraar Henri Willem Julius (1901-1977) het woord voerde over 'Onze wetenschap en onze samenleving' – in 1961 in de annalen werd aangetekend als een bijzonder gedenkwaardige gebeurtenis, 'iets wat sinds de beginjaren van het Genootschap niet meer was voorgekomen'³⁶. Sedertdien hebben de Praesides Magnifici met grotere regelmaat interesse getoond voor deze bijeenkomsten.

Op het punt van het bezoek aan de vergaderingen was het Bataafsch Genootschap overigens geen uitzondering op het algehele beeld van vrije tijdsbesteding, dat na de Tweede Wereldoorlog ingrijpend veranderde. Bij die verandering speelde het gewijzigde patroon van wetenschappelijke communicatie, inclusief de opkomst van de populair-wetenschappelijke tijdschriften en de organisatie van allerlei post-academische onderwijsvormen, een belangrijke rol. In hetzelfde kader besloot men midden jaren zeventig de samenwerking met gelijkgerichte organisaties te Rotterdam te intensiveren, onder meer door het uitnodigen van leden van andere wetenschappelijke instellingen. Met name de leden van de Chemische Kring Rotterdam, het Rotterdams Natuurkundig Genootschap, de Rotterdams afdeling van de Nederlandse Vereniging voor Weer- en Sterrenkunde, en de afdeling Rotterdam van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst werden herhaaldelijk in de gelegenheid gesteld om bepaalde lezingen als *introducé* bij te wonen.

Niet onvermeld mag blijven dat het Genootschap sinds 1950 weer een 'custos' in zijn midden had in de persoon van W.J. van der Zwalm. Deze vertegenwoordiger van de derde generatie Van der Zwalm, heeft het Genootschap gedurende bijna veertig jaar tijdens de gewone vergaderingen technische ondersteuning verleend, totdat in 1987 door Directeuren werd besloten de audio-visuele assistentie in eigen hand te nemen.³⁷

In de loop der jaren tekende zich binnen de gekozen onderwerpen een zekere clustering af, die onmiskenbaar beïnvloed werd door het wegvallen van de vroegere cursussen. Voor ieder genootschapsjaar kozen Directeuren lange tijd zoveel mogelijk bijeenhorende onderwerpen, zodat er geleidelijk sprake was van een zekere thematische opzet van de gewone vergaderingen. Bij de bespreking van de inhoudelijke ontwikkelingen op het terrein van de natuurwetenschappen en techniek resp. de geneeskunde en bio-medische wetenschappen zal daar nader op worden ingegaan. Overigens hadden, zoals reeds gesignaleerd, niet alle voordrachten betrekking op de zojuist genoemde wetenschapsgebieden. Onderwerpen als het conflict mens-natuur (F.J. Appelman 1953 en 1955); het pygmeeënprobleem (P.F.J.A. Julien 1955); de taak van de Dienst Gemeentewerken (J.A.C. Tillema 1958); 'Onze wetenschap en onze samenleving' (H.W. Julius 1961), de boekgeschiedenis (F.A. Jansen 1983), Antarctica (W. Thomassen 1986); de conservering en restauratie van gebruiksglas uit de periode 1300-1700 (H.E. Henkes 1989); het klokkenspel in Nederland in verleden en heden (L.J. Meilink-Hoedemaker 1991) en over vrouwen in de wiskunde (A.W. Grootendorst 1993) illustreren het brede scala van interesses waarvoor het Genootschap invulling bood. De keuze voor sommige 'buitennissige' onderwerpen, zoals de 'de economische geologie van het aardgas' (A.A. Thiadens) en 'het gebruik van wiskundige modellen in de economie' (H.C. Bos), beide uit 1963, hield verband met de contacten die het Genootschap onderhield met de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam.

3.3. DE VERHANDELINGEN

Met het overzicht van 'hetgeen in de oorlogsdagen van 10 Mei 1940 tot 15 Mei 1940 van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte door oorlogsgeweld vernietigd is', sloot De Haas in 1946 de tweede reeks van de *Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap* af.³⁸ De daaropvolgende derde serie, die in 1948 opende met de uitgave van de eerder genoemde verhandeling van Havinga over waarnemingen van de wind, zou een geheel ander karakter dragen. Van de dertig afleveringen die tussen 1948 en 1995 in deze serie zijn verschenen, was er slechts één bedoeld als antwoord op een prijsvraag;³⁹ de overige verhandelingen bevatten hoofdzakelijk de teksten van de lezingen die tijdens de algemene vergaderingen werden gehouden en betreffen verder enkele bijzondere uitgaven, waaronder het gedenkboek dat in 1989 verscheen⁴⁰ en het symposiumverslag over 'Wetenschapsbeoefening binnen en buiten de universiteit' (1990). De allure van een statige reeks boekdelen, met uitvoerige en diepgravende studies over hoog-wetenschappelijke problemen zijn de *Verhandelingen* daardoor kwijt geraakt.⁴¹

In 1976 lanceerden de Directeuren een nieuw plan, bedoeld 'om de teksten van de gewone voordrachten die daarvoor naar de mening van directeuren in aanmerking komen, te drukken en onder de leden te verspreiden'. Juist omdat het bij de gewone vergaderingen ging om 'mededelingen over nieuwe ontwikkelingen op een algemeen begrijpelijke wijze voor belangstellende niet-vakgenoten', meenden Directeuren dat er voor dergelijke uitgaafjes wel interesse zou zijn.⁴² Hoewel een 'vrijwillige bijdrage' het benodigde kapitaal verschaftte, konden de plannen om allerlei redenen toch niet worden gerealiseerd. Tijdens de algemene vergadering van 1980 werd aangekondigd dat de uitgave van de voordrachten over 'Moderne methoden in de sterrenkunde' (1975-1976) en over 'Computer-toepassingen' (1977-1978) definitief van de baan was, maar dat die over het centrale zenuwstelsel (1976-1977) binnenkort te verwachten viel.⁴³ Ten slotte zou ook laatstgenoemde uitgave niet worden gerealiseerd. De enige voordracht tijdens een gewone vergadering uitgesproken en in de *Verhandelingen* opgenomen, was van de Utrechtse hoogleraar H.A.M. Snelders over Benjamin Franklin (1706-1790).⁴⁴

3.4. DE EXTERNE RELATIES VAN HET GENOOTSCHAP

Enkele jaren na de Bevrijding hervatte het Genootschap zijn subsidiëringsbeleid, dat vooral in de jaren dertig enige betekenis had gekregen. De eerste financiële bijdrage die het Genootschap leverde, had overigens een nogal merkwaardige vorm. In 1943 hadden Directeuren aan de Hagenaar Chr.A.C. Nell beloofd om bij te dragen tot de uitgave van 'zijn door hem gedurende ongeveer een halve eeuw vrijwel dagelijks 3 keer daags persoonlijk verrichte temperatuurswaarnemingen in of zeer dichtbij 's-Gravenhage met zijn op deze reeks waarnemingen gebaseerde inzichten in weervoorspellingen'.⁴⁵ Ruim vijf jaar later bood Nell zijn studie aan het Genootschap aan, maar evenals in 1780 met de meteorologische bijdrage van Pieter van Swieten (?-1788) kwam het ook ditmaal niet tot een gedrukte verhandeling. Wel werden de leden uitgenodigd om de verhandeling bij de Eerste-Secretaris te komen inzien.⁴⁶ Gelijktijdig werd een subsidie verleend aan Dr. Ir. A. Labriijn (?-1950), 'ter voortzetting, of juist, ter herhaling van een voor ruim een eeuw geleden gedurende vele jaren verrichte temperatuur-opnamereeks door Prof. Van Swinden te Franeker, in hetzelfde milieu, aan dezelfde gevel, toen en thans'. De vroegtijdige dood van Labriijn (1950) verijdelde de voltooiing.⁴⁷ De serie waarnemingen borg men op in het archief van het Genootschap; zij werden een jaar later besproken in het tijdschrift *De Ingenieur*.⁴⁸

De subsidiëring van wetenschappelijke uitgaven was in de jaren vijftig en zestig het voornaamste bestedingsdoel. Daartoe behoorden de heruitgave van de werken van de theoretisch natuurkundige Hendrik Anthony Kramers (1894-1952),⁴⁹ een Rotterdammer van geboor-

te, en van de zestiende-eeuwse wiskundige Simon Stevin (1548-1620).⁵⁰ In 1980 werd nog een subsidie toegezegd aan P. van Schaik voor de uitgave van een levensbeschrijving van Christiaan Brunings (1736-1805);⁵¹ in de jaren negentig werden onder meer regelmatig subsidies verstrekt aan de Stichting Historie der Techniek en de Stichting De Jonge Onderzoekers; sedert de jaren vijftig vindt men herhaaldelijk een subsidie vermeld voor de Cruquius Stichting te Heemstede. In de jaren zeventig en tachtig richtte het Genootschap zich meer op het steunen van kleinschalig onderzoek. In 1970 werd bijvoorbeeld aan de Volkssterrenwacht Simon Stevin een bijdrage gegeven voor de aanschaf van een astrocamera, in 1984 kreeg het Limnologisch Instituut financiële steun voor een onderzoek van de Loosdrechtse Plassen en in 1988 vindt men op de lijst van subsidies een drietal projecten in Derde-Wereldlanden (over de Westafrikaanse slaapziekte, de vectoren van bilharzia en malaria in Kameroen en de relatie tussen erosie en vegetatie in Nepal). Een merkwaardige subsidiepost ten slotte, betreft de overbrenging van het stoffelijk overschot van Prins Willem V naar de Nieuwe Kerk te Delft, waarvoor honderd gulden beschikbaar werd gesteld met de mededeling dat het hier immers ging om de eerste Protector van het Bataafsch Genootschap.⁵²

Een telkens terugkerende activiteit is de deelneming van het Genootschap aan de herdenking van beroemde personen, wier levensloop of werkzaamheden op enigerlei wijze samen vallen met de werkterreinen van het Genootschap. Op 30 augustus 1952 werd 'in samenwerking met drie andere verenigingen' de honderdste geboortedag herdacht van de scheikundige en Nobelprijswinnaar Johannes Henricus van 't Hoff (1852-1911), die uit de Maasstad afkomstig was. Er werd een herdenkingsrede gehouden door de Delftse hoogleraar F.E.C. Scheffer en men legde een krans bij het Van 't Hoff-monument aan de 's-Gravendijkwal. In 1956 was het Genootschap op allerlei manieren betrokken bij de herdenking van de 250ste geboortedag van Benjamin Franklin, ooit lid-correspondent van het Genootschap.⁵³ Ten behoeve van het Benjamin Franklin Memorial Institute in Philadelphia treedt het Bataafsch Genootschap thans op als intermediair om kandidaten te vinden voor de prestigieuze Bower Award. In 1979 steunde het Genootschap de viering van de 350ste geboortedag van Christiaan Huygens (1629-1695).⁵⁴

3.5. GENOOTSCHAP EN UNIVERSITEIT

Als gevestigde wetenschappelijke instelling binnen Rotterdam is het Genootschap nauw betrokken geweest bij de naoorlogse plannen voor de vestiging van een plaatselijke universiteit. Enerzijds zette het Genootschap zich voor de realisering van deze plannen zoveel mogelijk in, anderzijds probeerde het zijn eigen werkzaamheden zodanig aan te passen dat een goede wisselwerking met het ontluikende academische leven zou kunnen ontstaan. Op dit punt speelde de Praeses Magnificus van het Genootschap Van Walsum, een stimulerende rol bij uitstek. Bijna iedere algemene vergadering greep hij aan als gelegenheid om over het belang en de noodzaak van een universiteit voor de toekomst van Rotterdam te spreken. Daarbij beschouwde Van Walsum het Genootschap als een belangrijk onderdeel van de infra-structuur die Rotterdam een universiteit te bieden had. Ook de President-Directeur Flieringa, die zich opwierp als voorvechter van de uitbouw van de Stichting Klinisch Hoger Onderwijs tot Medische Faculteit,⁵⁵ was binnen het bestuur van het Genootschap een krachtige pleitbezorger van een toekomstige binding tussen de Rotterdamse Universiteit en het Genootschap.

Tijdens de algemene vergadering van 1958 kwam voor het eerst de idee naar voren om door subsidiëring van proefschriften het universitaire onderzoek, in de toekomst bij voorkeur alleen het onderzoek dat te Rotterdam zou worden uitgevoerd, te stimuleren en te steunen. Met de bijdrage in de kosten van het proefschrift van F.J. Brouwer over de bioloog Eli Heimans (1861-1914), zette het Genootschap de eerste stap in die richting.⁵⁶ In 1959 kon het een financiële bijdrage leveren aan de tot standkoming van het eerste medische proefschrift dat

van Rotterdamse bodem kwam, geschreven door mevrouw J. Schappert-Kimmijser over *Blindheidsoorzaken in Nederland*, met Flieringa als promotor.⁵⁷ In 1966 volgde het tweede 'Rotterdamse' proefschrift waaraan financieel werd bijgedragen, geschreven door H.H.M. de Boer onder leiding van de hoogleraar heelkunde Petrus Johannes Kooreman (1902-1981).⁵⁸

Bij de opening van de Medische Faculteit in oktober 1966 maakte het Genootschap bekend dat het gedurende een periode van vijf jaar, jaarlijks tweemaal een bedrag van tweeduizend gulden beschikbaar zou stellen 'voor die studenten van de Medische Faculteit, die naar het inzicht der Faculteit de beste resultaten zouden hebben bereikt'.⁵⁹ In 1984 ging het Genootschap op dit spoor verder met de instelling van een studieprijs voor de Erasmus Universiteit en de Technische Hogeschool Delft. In juli 1984 vond de eerste uitreiking plaats van het bedrag, groot duizend gulden, aan A.P.J. van Dijk.⁶⁰ Sindsdien werd deze geste tot traditie verheven, waarbij in 1994 de studieprijs werd verhoogd tot f 1500,-.⁶¹

De belangrijkste naoorlogse vernieuwing ten aanzien van het prijzenstelsel betreft de instelling van de Steven Hoogendijk Prijs in juni 1972. Deze prijs, bestaande uit een geldbedrag van vierduizend gulden en een gedenkpenning met oorkonde, is bedoeld 'als een eerbetoon aan de persoon van de bekroonde als wetenschapsbeoefenaar en (wordt) toegekend aan de natuurlijke persoon of aan de groep van terzake samenwerkende natuurlijke personen die een wetenschappelijke prestatie op het gebied der proefondervindelijke wijsbegeerte heeft geleverd van bijzonder belang of van bijzondere waarde in de gemeente Rotterdam'.⁶² Zij wordt in principe éénmaal per twee jaar uitgereikt, aan een kandidaat die daartoe is voorgedragen 'door een erkende autoriteit op het gebied waarop het werk zich beweegt, of op een verwant gebied, zulks ter beoordeling van Directeuren van het Genootschap'.

Tijdens de algemene vergadering van 1978 bepleitte de President-Directeur Van Hof dat deze prijs een Rotterdamse aangelegenheid zou blijven. 'De Steven Hoogendijk Prijs kan op den duur in toenemende mate een eerbetoon en stimulans worden voor jonge doctores uit Rotterdam. Dit is heel belangrijk nu het in de universitaire wereld vaak voor jonge onderzoekers zo gemakkelijk gemaakt wordt in de talloze commissies en raden te geraken en eindeloos te discussiëren over ijle zaken als maatschappelijke relevantie en dergelijke'.⁶³ Toch werd vier jaar later besloten de actieradius uit te breiden tot de Technische Hogeschool van Delft. Het reglement van de prijsvraag werd toen zodanig gewijzigd, 'dat in het vervolg elke twee jaar één prijs van drieduizend gulden [inmiddels verhoogd tot vierduizend gulden, v.l.] zal worden toegekend voor wetenschappelijk werk op medisch-biologisch gebied verricht te Rotterdam, en één eveneens van drie- [c.q. vier-]duizend gulden voor wetenschappelijk werk verricht aan de Technische Hogeschool te Delft of onder haar auspiciën'.⁶⁴

De lijst van onderzoeksthema's waarvoor in de loop der jaren de Steven Hoogendijk Prijs is uitgereikt, illustreert de hegemonie die de biomedische basisvakken in het geneeskundig onderzoek geleidelijk hebben verkregen. Het bekroonde onderzoek had achtereenvolgens betrekking op de plasmagroefactoren, in het bijzonder het somatomedine (J.V.L. van den Brande 1974); de biochemie van het dunne-darmslijmvlies (H.R. de Jonge 1976); de differentiatie van testosteron-metabolieten (J.T.M. Vreeburg 1978); de anti-lichaamvorming in het beenmerg (R. Benner 1980); de ijzerresorptie door jonge rode bloedcellen (C. van der Heul 1982); de ziekte van Pompe (H.C. Walvoort 1984); het moleculair onderzoek naar de relaties tussen klinische, biochemische en genetische heterogeniteit bij lysosomale stapelingsziekten (A.T. Hoogeveen 1986); de ontdekking van een nieuwe, unieke ziekte: dopamine beta-hydroxylase deficiëntie (A.J. Man in 't Veld 1988); het onderzoek naar de oorzaak van aandoeningen in de luchtwegen zoals astma en bronchitis (J.C. de Jongste 1990); de regelprocessen van de visuo-motoriek (H.S. Tan 1992) en het klinisch-genetisch en biochemisch onderzoek van erfelijke stofwisselingsziekten (G.M.S. Mancini 1994; afb. 4). De uitreiking van de prijs aan technische onderzoekers betrof de twee-dimensionale ondiepwatervergelijkingen (G.S. Stelling 1984); de resultaten van het onderzoek in de geodesie met betrekking tot de niet-lineaire vereffening (P.J.G. Teunissen 1986); 'computational physics' ofwel na-

afb. 4: Uitreiking van de Steven Hoogendijk Prijs 1994 door de Praeses Magnificus aan mevrouw Dr. G.M.S. Mancini.

tuurkunde per rekenautomaat (A.F. Bakker 1988); de 'surface acoustic wave filters in ZnO-SiO₂-Si layered structures' (J.H. Visser 1990), de component specifieke isotoopanalyse (M.E.L. Kohnen 1992) en de analyse van het mechanisch gedrag van geavanceerde composietmaterialen (J.C.J. Schellekens 1994).

De band met de Erasmus Universiteit werd bij gelegenheid van de viering van haar 15e lustrum op initiatief van de inmiddels tot Lid Consultant benoemde oud-Directeur Van Hof nog eens onderstreept met een symposium over 'Wetenschapsbeoefening binnen en buiten de universiteit', dat op 18 september 1988 in de senaatszaal van de Universiteit werd gehouden. Een vijftal sprekers schetste hier het historische perspectief van deze relatie: W.Th.M. Frijhoff deed dat voor de algemeen historische context onder de titel 'Geleerd genootschap en universiteit: solidair of complementair in wetenschapsontwikkeling?'; de eminence-grise van de faculteit economische wetenschappen H.W. Lambers voor de 'Rotterdamse belangstelling voor de economische wetenschappen 1848-1913', zijn juridische collega R. van Delden voor 'Wetenschap, rechtspraak, wetgeving', de socioloog J. Berting voor 'het bestaan en voortbestaan van sociaal-wetenschappelijke disciplines sedert de 18e eeuw en de rol die de universiteiten daarbij spelen' en Van Lieburg voor 'De academisering van het medisch beroep en de ontwikkeling van het genootschapswezen in Nederland gedurende de 19e eeuw'; alle voordrachten werden opgenomen in de *Verhandelingen*.⁶⁵

Een 'eenmalige bijzondere prijs' ten slotte viel in 1992 de Ronald E. Waterman ten deel 'wegens diens inspanningen betreffende het kustbeleid'.⁶⁶ Waterman, scheikundige van-huis-uit, maar internationaal bekend vanwege zijn kennis over landaanwinning en kustbeleid en als zodanig nauw verbonden met de Delftse faculteit voor civiele techniek, had het jaar tevoren een boek gepubliceerd over zijn ideeën die hij samenvatte onder de term 'integraal kustbeleid'.⁶⁷

4. DE NATUURWETENSCHAPPEN⁶⁸

Ook voor het prijsvrageninstituut was De Haas de schakel tussen de voor- en naoorlogse geschiedenis van het Bataafsch Genootschap. Het was immers zijn ontwerp dat in 1936 als technische prijsvraag op het Programma verscheen en het was het antwoord op deze vraag

waarmee de Directeuren in 1946 de draad van dit onderdeel van de werkzaamheden weer opvatten. 'In menige stadswijk', zo luidde deze vraag, 'daalt de grondwaterstand lager dan met het oog op de bebouwing wenselijk is, zelfs lager dan verklaarbaar is uit den stand in nabije riolen en omgevende grachten of slooten. Het Genootschap vraagt, aan de hand van het liefst in verschillende stadswijken ervarene, een verhandeling, die inzicht geeft in den grondwaterstand in een bebouwde kom van een groote gemeente en in de wijzigingen van dien stand door menschelijke ingreep'.⁶⁹ Hoewel het antwoord van de adjunct-directeur van Gemeentewerken van Den Haag, P. Dekker, over de 'Grondwaterstanden in de gemeente 's-Gravenhage' niet werd bekroond, werd het wel als verhandeling afgedrukt.⁷⁰

De sinds 1946 voorgestelde en gedeeltelijk uitgeschreven prijsvragen gingen vooral over technische onderwerpen. Zij hadden betrekking op de vervuiling van de Nieuwe Maas (1946)⁷¹ en het probleem van de verzouting van onze rivieren (1946 en 1950).⁷² Een vraag over de mineralogische samenstelling van kleisoorten, in het bijzonder de Nederlandse, werd in 1948 door W.F. de Jong ingediend;⁷³ het antwoord op dit voor de landbouw en keramische industrie belangrijke thema, getiteld 'Twintig jaren kleimineralogisch onderzoek', werd echter geen bekroning waardig geoordeeld.⁷⁴ Hetzelfde gebeurde met een door Johan van Veen in 1954 ingediende vraag 'welke maatregelen er genomen zijn en genomen zouden moeten worden om de huidige bodemdalingscoëfficiënten van de gemiddelde zeespiegel nauwkeurig te leren kennen', dit naar aanleiding van het feit dat 'het niveau-verschil tussen de zee en verschillende punten van de oppervlakte en de ondergrond van Nederland ... in ongunstige zin (toe)neemt'. Er kwamen twee antwoorden binnen, beide volgens de jury zonder verdiensten.⁷⁵

Alleszins 'modern' doet een vraag aan uit 1956, waarin de onbekende ontwerper verlangde 'een studie te maken ... van de vraag, in hoeverre het informatieverkeer in het menselijk telecommunicatie-systeem, elektrisch en magnetisch (afgeschermd) is tegen vermindering van informaties, door sterke, matige en zeer zwakke electro-magnetische invloeden, welke van buiten af op het systeem zouden kunnen werken'.⁷⁶ Intrigerend is ook de eveneens door De Jong ingediende vraag uit 1960 over het ontwerpen van een verkeersplan waarin 'de algemene veiligheid en het vlotte verloop van het rijdende verkeer, in het bijzonder binnen een bebouwde kom, ... aanmerkelijk (zouden) worden verhoogd, indien aan dit verkeer alleen rechtdoorgaan en rechts-afslaan zou zijn toegestaan'. Gedacht werd dit plan te ontwerpen voor 'Rotterdam be-oosten het spoorwegviadukt of Delft'. Helaas bleek een in 1964 ontvangen antwoord van onvoldoende kwaliteit te zijn.⁷⁷ Hetzelfde gold voor het antwoord op de eerdergenoemde vraag over 'de geschiedenis van een aantal stoommachines die door de fabriek van Boulton & Watt in Soho in de jaren 1798 tot 1832 voor Nederlandse fabrieken en vaartuigen zijn geleverd, alsmede naar de betekenis hiervan voor de betreffende ondernemingen'.⁷⁸

Meer succes dan het uitschrijven van prijsvragen had het Genootschap met het organiseren van voordrachten op de algemene en gewone vergaderingen. Tot de vooraanstaande geleerden die op de algemene vergaderingen spraken over recente ontwikkelingen in hun respectievelijke vakgebieden, behoorde in 1956 de Leidse astronoom Oort over 'perspectieven der radio-astronomie', in 1958 de Utrechtse geoloog F.A. Vening-Meinesz over 'het ontstaan van plooingsgebergten, middelgebergten en grootslenken; het ontstaan van continenten en oceanen' en in 1970 de Utrechtse astronoom C. de Jager over 'Röntgensterrenkunde'.⁷⁹ Voor de natuurwetenschappen en techniek heeft het weinig zin hier alle voordrachten op de verschillende gewone vergaderingen op te sommen.⁸⁰ De onderwerpen variëren tussen natuurwetenschappelijke en technische, en betreffen niet zelden actuele ontwikkelingen, zoals 'de automatische telefonie in Rotterdam' (G.H. Wieneke 1951), de stormvloed van februari 1953 'met een nadere beschouwing over de kansen op hogere vloed' (P.J. Wemelsfelder 1954), de kunstmatige radio-activiteit in de atmosfeer (W. Bleeker 1961), de toekomst van de kernenergie' (J.J. Went 1963), satellieten voor lucht- en scheepvaartverkeer (J.A. Bijvoet 1974), snelle kweekreactoren (A.H. de Haas van Dorssen 1974) en de satellietcommunicatie

(R. Viddeleer 1980). In het laatste decennium (1984-1994) passeerde een scala aan onderwerpen uit de wereld van de natuurwetenschappen en techniek de revue: over 'chemische modelsystemen voor periodieke processen in levende organismen', synchrotronstraling, geluidsproductie door metalen, het 'kraken' van computers, het zonnestelsel, de zeeкарtering, de stormvloedkering in de Nieuwe Waterweg, onmeetbare getallen, supergeleiding bij kamertemperatuur, detectie van echte en nagemaakte Nederlandse bankbiljetten, over 'schone technologie', magnetische activiteit in het zonnestelsel, het aardse zwaartekrachtveld, het ontwerpen van gebruiksgoederen en de moderne beeldbewerkingstechnieken en hun toepassingen.⁸¹ Een voorbeeld van thematische serie-voordrachten geven de gewone vergaderingen van 1947-1948 toen het onderwerp 'Herrijzend Rotterdam' centraal stond. Onder de technisch-historische voordrachten valt er een vijftal op van Van der Pols, terwijl de gemeente-archivaris Hendrik Cornelis Hazewinkel (1892-1963) en Directeur Van Nooten in 1948 de stichter van het Bataafsch Genootschap, Steven Hoogendijk, aan een beschouwing onderwierpen.⁸²

5. DE GENEESKUNDE EN BIO-MEDISCHE WETENSCHAPPEN

Voor een zo recente periode als de onderhavige moet het streven naar volledigheid en naar een zo goed mogelijke inpassing in het geheel van de na-oorlogse ontwikkelingen op geneeskundig en medisch-biologisch gebied, bij voorbaat worden opgegeven. Slechts de hoofdmomenten en hoofdlijnen kunnen hier beknopt aan de orde worden gesteld.⁸³

Uit de documentatie van de prijsvragen is bekend dat er in de na-oorlogse periode zes medische of medisch-biologische prijsvragen als concept zijn ingediend, waarvan er drie werden uitgeschreven. Op ieder van de uitgeschreven prijsvragen ontving het Genootschap één antwoord, maar tot een bekroning kwam het niet. De eerste van de medische, niet-uitgeschreven concept-prijsvragen kwam in 1954 van de Groningse hoogleraar in de verloskunde Balthazar Simon ten Berge (1896-1974), die een experimenteel onderzoek verlangde naar 'de bouw en functie der capillairen in de menselijke of dierlijke placenta, teneinde hiermede een verklaring te geven voor de voortstuwende kracht van het bloed in dit orgaan'.⁸⁴ Ongetwijfeld werd hierbij gedoeld op de discussie over de zogenaamde Spanner-hypothese betreffende de placenta-circulatie.⁸⁵ De tweede niet-uitgeschreven ontwerp-prijsvraag werd hetzelfde jaar ingediend door de Amsterdamse anatoom en histoloog Martinus Willem Woerdeman (1892-1990), die een anatomisch onderzoek wilde laten instellen naar 'het gebied van het lieskanaal' bij de mens. Daarbij moest de schrijver aansluiten bij het onderzoek van de Siegfried Mollier (1866-?) over de bouw van de voorste buikwand,⁸⁶ en met name een vergelijking maken tussen de bouw van de menselijke buikwand en die van één of meer viervoetige zoogdieren.⁸⁷ Woerdemans Amsterdamse collega in de bacteriologie, epidemiologie en immuniteitsleer Charlotte Ruys (1898-1977) verlangde binnen de zelfde trits van prijsvraagconcepten een verhandeling over 'de betekenis van verschillende antilichamen voor de immuniteit tegen kinkhoest bij de mens'.⁸⁸

De prijsvragen die in de ogen van Directeuren wel voor uitschrijving in aanmerking kwamen, lagen op het vakgebied van resp. de hematologie, de microbiologie en de gynaecologie. Na de oplossing van het rhesusprobleem in de jaren veertig door onder anderen Karl Landsteiner (1868-1943), Philip Levine (1900-1987), Alexander Solomon Wiener (1907-1976) en Sir Robert Aylmer Fischer (1890-1962),⁸⁹ wilde het Genootschap in 1948, 'wegens het groot belang met betrekking tot de bloedtransfusie', een 'verhandeling over het bloed' waarin het vraagstuk theoretisch werd bestudeerd, met eigen experimenten (serologisch) werd toegelicht en aan de praktijk (erythroblastosis foetalis) was getoetst. Er kwam inderdaad een antwoord binnen maar dat voldeed toch niet aan de vereisten die in de prijsvraag waren opgesomd.⁹⁰ Op de uitnodiging om alsnog 'een eervolle vermelding' te krijgen, ging

de anoniem gebleven inzender niet nader in. Voor de inzender van het antwoord op de medische prijsvraag van 1954, resp. van 1966 was zelfs geen eervolle vermelding weggelegd. De eerste leverde 'een kritische literatuurstudie van antibiotica tegen virusziekten bij mens, dier en plant', zoals voorgesteld door de Delftse hoogleraar Paul Joan Thung.⁹¹ De tweede deed verslag van een antwoord naar 'de wijze van werkzaamheid van intra-uterine pessaria'. Met name moest de vraag worden beantwoord of dit anticonceptivum 'als een vroeg-abortivum (werkt) of dat het de innesteling van een bevrucht ei in het baarmoederslijmvlies voorkomt'.⁹²

Bij het doorlopen van de lijst met voordrachten voor de gewone vergaderingen⁹³ kan het eerder genoemde verschijnsel van 'cluster-vorming' voor de geneeskunde en biomedische wetenschappen gemakkelijk worden herkend. Daarbij verschoof het hoofddaccent rond 1970 van de klinische vakken naar de meer pre-klinische disciplines.

In de jaren vijftig en zestig werden in de categorie klinische voordrachten bijvoorbeeld lezingen gehouden over de cardiologie, met als belangrijkste sprekers de Rotterdamse cardioloog Adriaan Dirk Erkelens (1907-1983) en de eerder genoemde hoogleraar chirurgie Kooreman,⁹⁴ over de oogheelkunde die in het Genootschap door Flieringa werd vertegenwoordigd, over de gerechtelijke geneeskunde door A. Froentjes,⁹⁵ over de tropische geneeskunde door de directeur van het Havenziekenhuis, Adrianus Bonebakker (1896-1975), en over de gerontologie door de pionier van dit jonge specialisme, de latere Utrechtse hoogleraar Johan Theodoor Richardus Schreuder (1907-1989).⁹⁶ Voor de röntgenologie kon het Genootschap een beroep doen op zijn (vroegere) Directeur Ziedses des Plantes, die voor een autoriteit gold op dit terrein en internationale roem oogstte met het stereoscopisch röntgenonderzoek (planigrafie).⁹⁷ In de marge van de proefondervindelijke wijsbegeerte speelden de ingrijpende verandering van de jaren zestig en zeventig op het terrein van de psychiatrie. Toch ging het Genootschap ook deze tak van de geneeskunde niet uit de weg. Met sprekers als de Utrechtse hoogleraar Johannes Herbert Plokker (1907-1976),⁹⁸ Henricus Cornelis Rümke (1893-1967)⁹⁹ en Herman Meir van Praag,¹⁰⁰ koos het Genootschap voor de toen meest prominente vertegenwoordigers van dit vakgebied. De belangstelling voor deze voordrachten was opmerkelijk groot.¹⁰¹ Minder trendgevoelig ontwikkelde zich de medische problematiek van 'het kanker-vraagstuk'. Tot de eersten die hierover spraken behoorde Daniël den Hoed (1897-1950), de grondlegger van de naar hem genoemde kliniek.¹⁰² In de jaren tachtig en negentig kwam de kliniek in het vizier door voordrachten over replantaties en de recente ontwikkeling van de microchirurgie (A.R. Smith 1986), de regulatie van de bloeddruk (A.J. Man in 't Veld 1987), de nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de echografie (N. Bom 1990) en over lasers in de geneeskunde (P.T.V.M. de Jong 1991). De meer algemene medische voordrachten over de theorie van medische besluitvorming (J. Lubsen 1985), 'Van ziekte tot model, van model tot therapie' (Ph.J. Hoedemaker 1989) en de toekomst van onze gezondheid (P.J. van der Maas 1992) sloten daarop aan.

De verschuiving naar de pre-klinische vakken, waardoor men ongetwijfeld beter aansloot op het natuurwetenschappelijk georiënteerde gehoor dat de vergaderingen gewoonlijk bezoekt, wordt hier geïllustreerd door de voordrachten over DNA-onderzoek en kanker (G.C. Grosveld 1983) en over de zoektocht naar de oorzaken van ziekte (J.J. van Rood 1987). Die verschuiving naar de bio-medische of medisch-biologische disciplines is eens te meer zichtbaar op het terrein van de erfelijkheidsleer, waaraan door het Genootschap veel aandacht werd besteed. Tweemaal vormde dit onderwerp het thema van de wetenschappelijke voordracht op de algemene vergadering: eerst in 1966, toen de Leidse hoogleraar stralengenetica en chemische mutagenese Frederik Hendrik Sobels (1922-1993) sprak over 'De erfelijke effecten van straling',¹⁰³ en vervolgens in 1978, toen de Rotterdamse hoogleraar genetica D. Bootsma sprak over 'Genen in de reageerbuis'.¹⁰⁴ Het eerstgenoemde thema kwam in de jaren tachtig opnieuw onder de aandacht, toen G.W. Barendsen sprak over 'Biologische effecten en risicoschattingen van ioniserende straling in vergelijking met andere toxische agentia'

(1981) en H.B. Kal de 'Medische en biologische effecten van lage stralingsdoses' (1986) besprak; het tweede thema keerde indirect terug in de voordrachten over de algemene diagnostiek van erfelijke aandoeningen die Bootsma's naaste collega H. Galjaard in deze jaren bij herhaling hield, terwijl de Directeur Sachs in 1993 nogmaals de 'Toepassing van nieuwe ontwikkelingen in de genetica bij prenataal onderzoek' aan de orde stelde.

In verhouding tot de andere medisch-biologische onderzoeksrichtingen ruimde het Genootschap op haar vergaderagenda veel plaats in voor de neuro-fysiologie en de zintuigfysiologie. Het accent lag daarbij volledig op de basisvakken. Een vroege vertegenwoordiger uit deze categorie is de latere hoogleraar oogheelkunde te Rotterdam H.E. Henkes, die begin jaren vijftig onder Flieringa werkte 'over de registratie van de elektrische verschijnselen, welke zich afspelen in het netvlies van het oog'. Zijn latere collega in de neurologie, Jan Willem Gijsbertus ter Braak (1903-1971), besprak midden jaren vijftig het electro-encefalogram,¹⁰⁵ terwijl de Amsterdamse fysicus L.H. van der Tweel in 1987 het menselijk oog beschouwde vanuit 'het brein van de fysicus'. Met de komst van de Medische Faculteit en de directe verbinding die er werd gelegd tussen het Genootschap en de afdeling fysiologie, waar de werking van het oog tot aandachtsgebied was gekozen, verschijnen er op de lijsten van voordrachten verschillende sprekers uit de onderzoeksgroep onder leiding van de eerdergenoemde Van Hof. In het genootschapsjaar 1976-1977 verzorgden zij een gehele cyclus over de neuro- en zintuigfysiologie, waaronder (toen bij uitzondering) ook een voordracht in de Engelse taal voorkomt;¹⁰⁶ de voordrachten over de signaaloverdracht in de hersenen (J.M. van Rossum 1992), de prestatiebevorderende middelen (H. Kuipers 1991) en de 'chaotische processen' in de fysiologie (J. de Goede 1994) kunnen hierop aansluitend worden gememoreerd.

6. DE BESPIEGELLENDE WIJSBEGEERTE

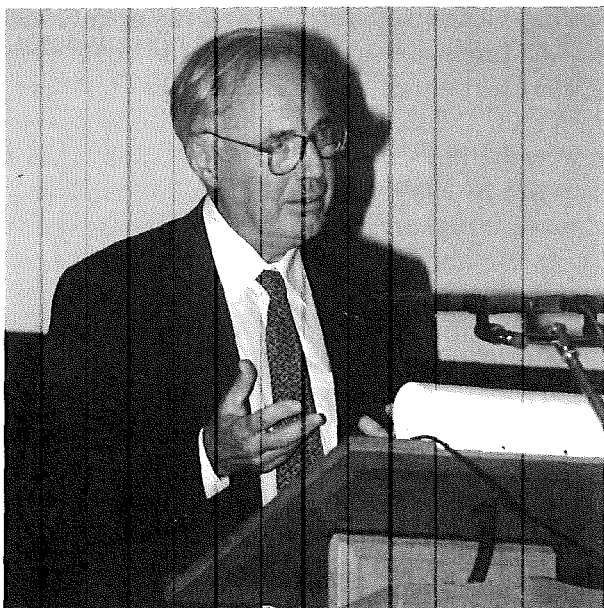
Opmerkelijk is dat in de loop der jaren de geschiedenis van de natuurwetenschappen en geneeskunde een vast onderdeel leken te worden van het vergaderprogramma van het Genootschap. De Leidse biologie-historicus Abraham Schierbeek (1887-1974), die midden jaren dertig de leden van het Genootschap al eens had onderhouden over Paracelsus (1493-1541), sprak rond 1950 eerst over leven en werken van Jan Swammerdam (1637-1680) en vervolgens over Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723). Zijn boek over Van Leeuwenhoek verscheen in 1950 en 1951 met financiële steun van het Genootschap,¹⁰⁷ terwijl hij er in 1966 opnieuw in slaagde een subsidie te krijgen voor de Engelse vertaling van zijn boek over Swammerdam.¹⁰⁸ De eerder genoemde cardioloog Erkelens sprak in 1971 over zijn grote passie, de anatomische tekeningen van Leonardo da Vinci. De lezing die in 1977 werd gewijd aan 'Het Bataafsche Genootschap en de proefondervindelijke geneeskunde 1769-1869', werd uitgewerkt in het gedenkboek van het Genootschap dat in 1989 verscheen. In de daarop volgende jaren werd de geschiedenis zelfs een regelmatig terugkerend gebied. Behalve de reeds genoemde voordrachten over Steven Hoogendijk en Benjamin Franklin vermelden de programma's lezingen over theorieën betreffende bloedbeweging in de 17e eeuw (M.J. van Lieburg 1984), raadselachtige beschrijvingen van apparaten uit de oudheid (A. Wegener Sleswijk 1987), de opkomst van de proefondervindelijke wijsbegeerte (R. Hooykaas 1987), het omgaan met getallen in de Griekse oudheid (A.W. Grootendorst 1988), de geschiedenis van het geneesmiddel (H.A. Bosman-Jelgersma 1989), de geschiedenis van de scheikunde tussen J.H. van 't Hof en P. Debeije (H.A.M. Snelders 1989), het extra-universitair medisch onderzoek in Nederland in de tweede helft van de zeventiende eeuw (H.L. Houtzager 1992), de Industriële Revolutie in Nederland (H.W. Lintsen 1993) en over Michael Faraday 'from bookbinder to Prince of Science and Experimenter Supreme' (J.J. van Loef 1994).

Overigens werd er van tijd tot tijd door Directeuren ook aandacht besteed aan grootschaliger problemen, ethische vraagstukken en meer filosofische themata, die in de vooroorlogse periode tot de meer bespiegelende wijsbegeerte zouden zijn gerekend en dus buiten het do-

mein van het Genootschap behoorden. In die reeks zijn de voordrachten te noemen over radioactief afval, 'een bedreiging voor volksgezondheid en milieu' (J. Weber 1981), 'de natuurwetenschappelijke en filosofische problematiek van tijd en ruimte' (D.W. van Krevelen 1984), de moderne wetenschapstheorie (R.J.A. van Dijk 1986), de 21ste eeuw (J. Zijlstra 1986), de ethische en filosofische aspecten van pogingen van de mens om in de natuur in te grijpen (S.J. Doorman 1989), de actuele dilemma's in de (medische) ethiek (H.M. Dupuis 1990), de toepassing en ethiek betreffende transgenese van dieren (H.A. de Boer 1993), en over 'de theorie van alles' (A. Lagendijk 1994). Zelfs de algemene vergadering ontkwam niet aan deze ontwikkeling: in 1962 sprak R. Kronig over de 'Eenheid en veelheid van de hedendaagse natuurkunde',¹⁰⁹ in 1964 was de wetenschappelijke voordracht van J.H.L. Joosten gewijd aan het wereldvoedselvraagstuk,¹¹⁰ en in 1986 sprak D.W. van Krevelen over 'sleutelwoorden in de proefondervindelijke wijsbegeerte'.¹¹¹

De kennismaking met het frontgebeuren van de ontwikkelingen in de vakken die onder de noemer worden gebracht van de proefondervindelijke wijsbegeerte en de excursen over de ontmoetingspunten van de exacte wetenschappen, zoals de microscopie waarover J.S. Ploem in 1988 rapporteerde, werden tijdens de gewone vergaderingen regelmatig afgewisseld met beschouwingen over de raakvlakken tussen – wat heet – de alfa- en de beta-cultuur. Zo sprak J. Verhoeff over 'Kunst en Computer' (1986); J.R.J. van Asperen de Boer over 'Natuurwetenschappelijk onderzoek van schilderijen' (1990); A. Lehr over 'Klokken en klokkenspelen: op het grensvlak van muziek en natuurkunde' (1990) en E.R. Groeneveld over 'De invloed van de natuurwetenschappen op de kwaliteit van het strafrechtspreken' (1990). Naarmate de wetenschappen specialistischer worden en derhalve steeds moeilijker toegankelijk worden voor een breder publiek, ook al is dat gekwalificeerd op het niveau dat een 'geleerd' collectief als het Bataafsch Genootschap nastreeft, zullen historische beschouwingen, excursen over gemeenschappelijke interesses en verkenningen van de raakvlakken met de humaniora en sociale wetenschappen ongetwijfeld een belangrijker plaats in het werkplan van het Bataafsch Genootschap gaan innemen. In de afgelopen decennia heeft deze nieuwe koers zich in de programma's van het Genootschap reeds duidelijk afgetekend.

7. EPILOOG

afb. 5: Prof. Dr. M.W. van Hof als spreker tijdens de Algemene Vergadering van 1994.

Overziet men de onderwerpen die in het afgelopen decennium tijdens de Algemene Vergaderingen aan de orde zijn geweest, dan kan worden vastgesteld dat de spreiding over de verschillende disciplines en de eerder gesignaleerde verschuivingen op wel heel treffende wijze worden weerspiegeld in de voordrachten die tijdens deze vergaderingen aan de orde zijn gesteld. In chronologische volgorde vindt op deze lijst sinds 1984¹¹² de preklinische voordracht van R.F.A. Zwaal over 'Pathobiochemische aspecten van celmembranen' (1984),¹¹³ het eerder genoemde bespiegelende exposé van Van Krevelen over de begrippen van de proefondervindelijke natuurkunde (1986), de voordracht van W.H. Crouwel over 'Industriële vormgeving: van artistieke inval tot systematische productontwikkeling' (1988) die als exponent van de raakvlak verkenningen kan worden gety-

peerd,¹¹⁴ de rede van de Oxfordse natuurkundige S.V.M. Clube over de relatie tussen de astronomie en de catastrofes in de wereldgeschiedenis, onder de titel 'The dynamics of armageddon' (1990),¹¹⁵ de klinisch-epidemiologische beschouwing van J. Huisman over de 'Eradicatie van infectieziekten: mogelijkheden en onmogelijkheden' (1992),¹¹⁶ en ten slotte opnieuw, maar nu ook in het kader van de viering van het 225-jarig bestaan van het Genootschap, een historisch georiënteerde voordracht, ditmaal uit het domein van de neuro-fysiologie en gepresenteerd door de oud-Directeur Van Hof (afb. 5) onder de titel 'Denken over hersenen' (1994).¹¹⁷

Een Genootschap als het Bataafsch Genootschap bewijst zijn vitaliteit door zich, onder handhaving van de tradities die zijn functioneren mede bepalen, aan te passen aan de veranderde en nog steeds veranderende plaats van de geleerde genootschappen in de wetenschap. In dat verband kan nog eens worden herinnerd aan de woorden van Flieringa op de algemene vergadering van 1958, waar hij over de toekomst van het Genootschap het volgende naar voren bracht: 'Er wordt weleens gezinspeeld op de stelling, of instellingen als het Bataafsch Genootschap nog wel van waarde zijn in de tegenwoordige tijd, waarbij dan als voornaamste motief wordt aangevoerd, dat de specialisaties in de natuurwetenschappen heden ten dage zo ver zijn doorgevoerd, dat het praktisch onmogelijk is, dat beoefenaars van de verschillende onderdelen nog met vrucht met elkaar van gedachten kunnen wisselen en dit alleen kunnen doen met vakgenoten in engere zin. Hierin moge', aldus Flieringa, 'een kern van waarheid liggen, maar daarnaast worde niet vergeten, dat het buitengewoon interessant en boeiend kan zijn met sprekers in contact te komen en voordrachten van hen aan te horen, die, hoewel men ze lang niet altijd in finesses kan volgen, toch zeer zeker een indruk kunnen geven van de probleemstellingen en daardoor kunnen leiden tot waardering, respect en bewondering voor het werk van andere wetenschappelijke werkers; emoties, die lang niet altijd in de kringen der wetenschap worden aangetroffen en toch van zulk een grote waarde zijn'.¹¹⁸

In feite keerde het Genootschap met die koersbepaling terug naar de wortels waaruit het in 1769 was ontstaan: de belangstelling van de geïnteresseerde, ontwikkelde leek voor de hem omringende natuurhistorische en natuurwetenschappelijke werkelijkheid. Alle andere intenties, hoe succesvol die binnen bepaalde situaties en tijdsomstandigheden ook konden zijn, hebben de continuïteit van het Genootschap niet kunnen garanderen. In dat verband is het interessant te zien dat géén van de vernieuwingen van het genootschapsideaal die Van Walsum in zijn functie van Praeses Magnificus regelmatig voorstelde, ooit werd gerealiseerd. Daartoe behoorde bijvoorbeeld zijn voorstel uit 1962 om het Genootschap in het bijzonder te belasten met de problematiek van de schadelijke gevolgen van de chemische industrie!¹¹⁹

Leerzaam is verder de actie die het Genootschap in de jaren 1969-1970 heeft ondernomen, nadat Burgers in zijn rede tijdens de viering van het tweede eeuwfeest had voorgesteld 'om de leerlingen der hoogste klassen van het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs bij de werkzaamheden van het Genootschap te betrekken'. Een jaar later verklaarde de President-Directeur Somerwil, dat deze plannen wellicht reeds aan 'een begin van verwezenlijking toe (zouden) zijn geweest, wanneer niet door de vreesaanjagende cijfers omtrent de maatschappelijke toekomstverwachtingen van de studenten in de exacte vakken de actie veel van het oorspronkelijke élan had ingeboet'.¹²⁰ Nadien verdween ook dit nieuw gekozen doel uit het zicht van het Genootschap. Met de studentenrellen van eind jaren zestig op de achtergrond was dit overigens geen passief verdringingsproces. Dat blijkt wel uit de woorden van dezelfde spreker tijdens dezelfde vergadering, namelijk dat naar zijn mening het nut van het Genootschap daarin gelegen was, dat het 'de rijpere generatie' een plaats bood, 'waar zij buiten bereik van door de jeugd uitgeoefende terreur, zich kan laten voorlichten over hedendaagse specialistische problematiek en daarover discussiëren op een wijze, die zij vanouds als normaal en juist beschouwt'.¹²¹ Zijn opvolgers Van Hof en Van Eijk lieten zich in de jaren nadien in woorden van gelijke strekking uit.

Een ontmoetingsplaats van mensen 'die voor of tijdens hun studie een liefde voor de Wetenschap als zodanig hebben opgevat en gedurende hun hele leven aan deze kwaal blijven

lijden'.¹²² Deze karakteristiek overspant de hele geschiedenis van het Bataafsch Genootschap en dat niet alleen: zij biedt het Genootschap ongetwijfeld ook het meeste houvast bij het werken aan zijn eigen toekomst.

NOTEN

* Bewerking en aanvulling van de tekst, verschenen als zesde hoofdstuk in: M.J. van Lieburg en H.A.M. Snelders, *Tot bevordering en volmaking der Proefondervindelijke Wijsbegeerte. De rol van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam in de ontwikkeling van de natuurwetenschappen, geneeskunde en techniek* (Amsterdam: Editions Rodopi, 1989) 185-198.

De verwijzingen naar verhandelingen, prijsvragen, vergaderingen etc. vóór 1985, betreffen de bijzonderheden in: M.J. van Lieburg, *Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam 1769-1984. Een bibliografisch en documenterend overzicht* (Amsterdam: Editions Rodopi, 1985).

1. Uit de tekst wordt niet duidelijk of in dit aantal ook de overledenen uit de periode 1945-1948 zijn begrepen.
2. A. Havinga, *Twee Honderd Jaar Bevordering van de Proefondervindelijke Wetenschappen 1769-1969* (Wageningen: H. Veenman, 1969).
3. W.G. Burgers, Verslag der herdenking van het 200-jarig bestaan van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, *Verhandelingen Bataafsch Genootschap* N(3) III/4, 11-23.
4. Programma 1994, 5.
5. Zie M.J. van Lieburg in: Idem en R.B.M. Rigter, *Vier eeuwen oogheelkunde in Rotterdam* (Rotterdam: Erasmus Publishing, 1993) 103-111.
6. Zie H.E. Henkes en J.G.C. Renardel de Lavalette, Prof. Dr. H.J. Flieringa (1891-1988), *Rotterdams Jaarboekje* 9e reeks, 7 (1989) 135-138.
7. Zie over hem G.E. van Walsum, 'In memoriam Mr. Jacques Dutilh', *Rotterdams Jaarboekje* 6e reeks, 9 (1961) 213-215.
8. Zie de levensschets door H.C.G.L. Polak, 'Ter nagedachtenis Mr. J.W.W. van der Hoeven 1900-1974', *Rotterdams Jaarboekje* 8e reeks, 3 (1975) 149-151.
9. Met dank aan H. Mees die deze opgave verstrekke als correctie op mijn tekst in het gedenkboek van 1989.
10. Idem voorgaande noot.
11. In 1987 werd besloten aan vrouwelijke leden een aangepast diploma te geven, in afwijking van *Plan en Grondwet*, zie Programma 1988, 3.
12. Zie de biografie door J. Zeelenberg, 'Ter nagedachtenis Mr. G.E. van Walsum', *Rotterdams Jaarboekje* 8e reeks, 9 (1981) 123-136.
13. Zie A. Lührs, *Verslag voorbereiding universiteit Rotterdam* (Rotterdam 1964) vol. I, 1-11.
14. Zie Programma 1952, 6.
15. Programma 1966, 8.
16. Met name bij de Hagenaar G. Doorman, die aan zijn standaardwerk over de Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden werkte; zie Havinga, *Twee Honderd Jaar*, 91.
17. Zie Havinga, *Twee Honderd Jaar*, 91.
18. Programma 1946, 8.
19. Een deel van de tijdschriften, zoals over meteorologie en geologie, werden door de Gemeentebibliotheek toch overgebracht naar de Erasmus Universiteit; vandaar zijn ze met instemming van directeuren als ruil-exemplaren en schenkingen over verschillende bibliotheken gedistribueerd.
20. H. den Hertog, *Inventaris van het archief van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam* (Rotterdam: Gemeentelijke Archiefdienst, 1979).
21. Programma 1948, 6.

22. F. Muller, De eerste stoom-machines van ons land (Overdruk *De Ingenieur*, 1937, nr. 42), *Verhandelingen Bataafsch Genootschap* N(2) XI, bijlage II, 7-18.
23. Zie over F. Muller het 'In memoriam', in: *De Ingenieur* 84 (1972) 17 maart.
24. Programma 1960, 9.
25. Programma 1962, 8.
26. Zie Prijsvraag 246.
27. Zie Prijsvraag 248.
28. A. Havinga, 'Windwaarnemingen in Holland in de 18e eeuw', *Verhandelingen Bataafsch Genootschap* N(3) I/1, 1-56.
29. Programma 1948, 3.
30. Programma 1952, 19.
31. Programma 1958, 8.
32. Programma 1968, 7.
33. Programma 1970, 9.
34. Programma 1976, 3.
35. Zie ook Havinga, *Twee Honderd Jaar*, 95.
36. Programma 1962, 6. Havinga bericht ook de aanwezigheid van de Praeses Magnificus bij de lezing van T.P. van den Berg in februari 1964, zie Havinga, *Twee Honderd Jaar*, 95-96.
37. Programma 1988, 4.
38. H.K. de Haas, 'Over hetgeen in de oorlogsdagen van 10 Mei tot 15 Mei 1940 van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte door oorlogsgeweld vernietigd is', *Verhandelingen Bataafsch Genootschap* N(2) XII/1-19.
39. Het betreft het antwoord op Prijsvraag 246, waarover de jury geen unaniem advies kon uitbrengen.
40. M.J. van Lieburg en H.A.M. Snelders, Tot bevordering en volmaking der Proefondervindelijke Wijsbegeerte. De rol van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam in de ontwikkeling van de natuurwetenschappen, geneeskunde en techniek, *Verhandelingen Bataafsch Genootschap* N(3) IV, 1-270; tevens verschenen als monografie in de serie 'Nieuwe Nederlandse Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde en Natuurwetenschappen', nr. 29 (Amsterdam: Rodopi, 1989).
41. Ter aansluitend op de bibliografische informatie in: Van Lieburg, *Het Bataafsch Genootschap*, 19-20 volgen hier de bijzonderheden van de *Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam*, 3e reeks [N(3)], Derde deel, 1e stuk (Ridderkerk: De Vries, 1985); 2e stuk (Ridderkerk: De Vries, 1987); 3e stuk (Ridderkerk: De Vries, 1989); Vierde deel (Ridderkerk: De Vries, 1989); Vijfde deel (Ridderkerk: De Vries, 1990); Zesde deel, 1e stuk (Ridderkerk: De Vries, 1991), 2e stuk (Ridderkerk: De Vries, 1991) en 3e stuk (Rotterdam: Universiteitsdrukkerij Erasmus, [1994]).
42. Programma 1976, 5.
43. Programma 1980, 4.
44. Zie H.A.M. Snelders, 'Benjamin Franklin (1706-1790), lid-correspondent van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam (1771)', *Verhandelingen Bataafsch Genootschap* N(3) VI/1, 5-12.
45. Programma 1950, 5-6.
46. Zie het archief van het Bataafsch Genootschap, inv. nr. 111, met de repliek op Nells onderzoek van S.W. Visser.
47. Programma 1950, 6.
48. C. Braak, 'Het onderzoek van Dr. Ir. A. Labrijnt omtrent temperatuurwaarnemingen te Franeker', *De Ingenieur* 63 (1951) 95-98. Deze reeks waarnemingen maakt geen deel uit van de huidige inventaris van het archief van het Genootschap.
49. H.A. Kramers, *Collected Scientific Papers* (Amsterdam: North Holland Publ. Comp., 1956).
50. Stevin, The principal works of Simon Stevin.
51. Programma 1980, 4. Zie P. van Schaik, *Christiaan Brunings 1736-1805: waterstaat in opkomst* (Zutphen: Walburg Pers, 1984).
52. Programma 1958, 9.

53. Programma 1954, 6-7 en Ibidem 1956, 3 en 6. In opdracht van het Genootschap schreven A.M.J.F. Michels en L. Jansen een bijdrage over 'The States of Matter' voor het bijzondere nummer van het *Journal of the Franklin-Institute* (januari 1956). Ook het artikel van E.J. Dijksterhuis, 'Benjamin Franklin', *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 14 januari 1956, werd op instigatie van het Genootschap geschreven.
54. Programma 1978, 3.
55. Zie M.J. van Lieburg, *Het medisch onderwijs te Rotterdam (1467-1967). Een kort historisch overzicht* (Amsterdam: Editions Rodopi, 1978) 95-99 en J.M.W. Binneveld en H.H. Vleesenbeek, *Medische Faculteit Rotterdam. Analyse van een experiment* (Leiden: H.E. Stenfert Kroeze, 1976) 1-27.
56. Zie F.I. Brouwer, *Leven en denken van E. Heimans en de opbloei der natuurstudie in Nederland in het begin van de twintigste eeuw* (Groningen: Wolters, 1958).
57. J. Schappert-Kimmijser, *De blindheidsoorzaken in Nederland* (Assen: Van Gorcum, 1959).
58. H.H.M. de Boer, *Hypothermie en circulatiestilstand* ('s-Gravenhage: Pasmans, 1966).
59. Programma 1968, 7.
60. Programma 1984, 5.
61. Zie Van Lieburg, *Het Bataafsche Genootschap*, p. 11. Sinds 1984 werden deze prijzen uitgereikt aan P.P. Bender (EUR 1985), H.C.J. Eikenboom en T.J.M. Tobé (EUR 1986), de studenten Van Dam en Keizer (EUR 1987), Beckmann (TUD (1988)), E. Pierik (EUR 1989), A. Thijs (EUR 1990), W. van Gelder (EUR 1991), R.A. Feelders (EUR 1993) en R.A. Timmers (TUD 1994).
62. Programma 1970, 7. Zie verder Van Lieburg, *Het Bataafsche Genootschap*, 11-12.
63. Programma 1978, 4.
64. Programma 1980, 4.
65. Wetenschapsbeoefening binnen en buiten de Universiteit, *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) V, 3-102.
66. Programma 1992, 11.
67. R.E. Waterman, *Naar een integraal kustbeleid via bouwen met de natuur* (Delft: Waltman, 1991).
68. Voor deze paragraaf is, soms woordelijk, gebruik gemaakt van hetgeen Snelders in 1989 in het gedenkboek ter zake heeft geschreven.
69. Zie Prijsvraag 246.
70. P. Dekker, 'Grondwaterstanden in de gemeente 's-Gravenhage', *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) I/2, 15-47.
71. Prijsvraag 252.
72. Prijsvragen 249 en 256.
73. Prijsvraag 253.
74. Zie het archief van het Bataafsche Genootschap, inv. nr. 53.
75. Prijsvraag 257. Zie ook het archief van het Bataafsche Genootschap, inv. nr. 55.
76. Prijsvraag 261.
77. Prijsvraag 264.
78. Prijsvraag 267.
79. Uitgegeven als verhandeling: C. de Jager, 'Röntgensterrenkunde', *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) II/5, 1-9.
80. Zie het overzicht in: Van Lieburg, *Het Bataafsche Genootschap*, 199-207.
81. Zie *GV 1984-1985*: B. Leijnse, Zijn de ringen van Liesegang en de Zhabotinsky reacties chemische modelsystemen voor periodieke processen in levende organismen?; R. Prins, Synchrotronstraling en toepassing, en P. Jongenburger, Klinkend metaal – Geluidsproductie door metalen, voornamelijk in muziekinstrumenten. *GV 1985-1986*: I.S. Herschberg, De doordringbare computer, en T. Gehrels, Verkenning van het zonnestelsel; *GV 1987-1988*: L.H. van Opstal, Moderne zeekartering; *GV 1988-1989*: J. van Dixhoorn, De stormvloedkering in de Nieuwe Waterweg; F. van der Blij, Onmeetbare getallen, theorie en toepassing, en R. Griessen, Supergeleiding bij kamertemperatuur binnen bereik?; *GV 1990-1991*: P. Koeze, Machinale en visuele detectie van echte en nagemaakte Nederlandse bankbiljetten: het verschil tussen meten en patroonherkenning; *GV 1991-1992*: M.P.C. Weijnen, Schone technologie, mythen en mogelijkheden; over sisyfusarbeid, herculeswerken en integraal ketenbeheer, en

- C. Zwaan, Magnetische activiteit in zon, sterren en dubbelstersystemen; *GV 1992-1993*: R. Rummel, Het aardse zwaartekrachtveld vanuit de ruimte, en J.M. Dirken, Ontwerpen van gebruiksgoederen; een technisch-bio-wetenschappelijke opgave?', en *GV 1993-1994*: I.T. Young, Moderne beeldbewerkingstechnieken en hun toepassingen.
82. Gepubliceerd buiten de *Verhandelingen*: H.C. Hazewinkel en W.N. van Nooten, Steven Hoogendijk en de invoering van de vuurmachines in ons land. Samenvatting van lezingen, anno 1948 gehouden door voor het Genootschap Roterodamum, ter herdenking van de 250ste geboortedag van Steven Hoogendijk, (Stencil) en overdruk uit *De Ingenieur* (1937) nrs. 41 en 42.
83. Zie voor de na-oorlogse geneeskunde i.h.a. A.M. Luyendijk-Elshout, 'De ontwikkeling der Geneeskunde sinds 1945', In: G. Mann (red.), *Universele Wereldgeschiedenis* (Den Haag-Hasselt 1976) vol. IX, 369-387.
84. Concept-prijsvraag 119.
85. Zie W.J. Hamilton en J.D. Boyd, 'Observations on the human placenta', *Proceedings of the Royal Society of Medicine* 44 (1951) 489-496 en E.M. Ramsey, 'Vascular patterns in the endometrium and the placenta', *Angiology* 6 (1955) 321-338.
86. S. Mollier, 'Die Konstruktion der vorderen weichen Bauchwand des menschlichen Körpers', *Zeitschrift für Anatomie und Entwicklungsgeschichte* 93 (1930) 623-644.
87. Zie Concept-prijsvraag 120 en verder W.A. Mijsberg, e.a., (red.), *Prof. Dr. M.W. Woerdeman, hoogleeraar in de anatomie en de embryologie aan de Universiteit van Amsterdam. Schets van zijn wetenschappelijk werk uitgegeven ter gelegenheid van zijn 25-jarig hoogleraarschap op 18 Mei 1950* (z.pl. z.j.) en ook J. Masereeuw, *Het liesgebied: een ontleedkundig onderzoek en een analyse van de betekenis voor de breukchirurgie* (Leidschendam: Excelsior, 1961).
88. Zie Concept-prijsvraag 121.
89. Zie L.K. Diamond, 'A History of Blood Transfusion', In. M.M. Wintrobe, *Blood, Pure and Eloquent* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1980).
90. Zie Prijsvraag 251. Het manuscript bevindt zich in het archief van het Bataafsch Genootschap, inv. nr. 52.
91. Zie Prijsvraag 259. Het manuscript is bewaard in het archief van het Bataafsch Genootschap, inv. nr. 56. Het gaat hoofdzakelijk over plantenziekten.
92. Zie Prijsvraag 266.
93. Zie deze lijst, waarnaar hier voor de periode tot 1984 zonder datering wordt verwezen: Van Lieburg, *Het Bataafsch Genootschap*, 199-207.
94. Zie de publikaties over de hartchirurgie, i.h.b. J.H.P. Jonxis en P.J. Kooreman, 'Diagnostiek en chirurgische therapie van aangeboren hartgebreken', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 95 (1951) 2658-2662 en Kooremans oratie: *Een nieuw terrein voor de chirurgie* (Leiden 1959).
95. Zie *GV 1954-1955* en *GV 1960-1961*.
96. Vgl. J.Th.R. Schreuder, 'Ontwikkeling in de geriatrie', In. J.A. van Dongen (red.), *De vooruitgang van de geneeskunde in onze eeuw. Uitgegeven ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de Amsterdamse Specialisten Vereniging* (Amsterdam: J.H. de Bussy, 1966) 112-121.
97. Zie D. Westra, 'Bataafsch Genootschap Ziedses des Plantes 80 jaar', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 125 (1981) 2165-2167.
98. Deze voordracht vindt men terug in zijn artikel 'Psychose en Kunst', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 109 (1965) 2506-2511
99. Zie het levensbericht door J.J.G. Prick, 'Henricus Cornelis Rümke (16 januari 1893-22 mei 1967)', In. *Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen* (1966-1967) 359-363 en L.N.J. Kamp, 'In Memoriam Prof. Dr. H.C. Rümke (1893-1967)', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 11 (1967) 1095-1097.
100. Zie H.M. van Praag, 'Nieuwe ontwikkelingen in de humane psychofarmacologie', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 118 (1974) 1869-1877.
101. Havinga, *Twee Honderd Jaar*, 96.
102. Zie W.F. Wassink, 'In Memoriam Dr. Daniël den Hoed', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 94 (1950) 786-789.

103. F.H. Sobels, 'De overerfbare effecten van straling', *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) II/3, 1-21.
104. Van deze voordracht verscheen bij uitzondering geen verhandeling.
105. Zie J. Saltet, 'Professor J.W.G. ter Braak 18 november 1971 op 68-jarige leeftijd te Rotterdam overleden', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 116 (1972) 362.
106. De spreker was de Londense experimenteel-psycholoog I. Steele Russell. Zijn voordracht ging over 'The brain mechanisms of learning. A consideration on the neurophysiological mechanisms involved'.
107. Zie A. Schierbeek, *Antonie van Leeuwenhoek, zijn leven en zijn werken* (Lochem: De Tijdstroom, 1950-1951) en ook idem, *Measuring the invisible world. The life and works of Antoni van Leeuwenhoek FRS* (Londen-New York: Abelard-Schurman, 1959).
108. Programma 1966, 7. Zie A. Schierbeek, *Jan Swammerdam (1637-1680). His life and works* (Amsterdam: Swets en Zeitlinger, 1969).
109. R. Kronig, 'Eenheid en veelheid van de hedendaagse natuurkunde', *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) III/1, 1-15.
110. J.H.L. Joosten, 'Het wereldvoedselvraagstuk', *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) N/2, 1-21.
111. D.W. van Krevelen, Sleutelwoorden in de proefondervindelijke wijsbegeerte, *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) III/2, 1-38.
112. Zie Van Lieburg, *Het Bataafsche Genootschap*, 186-188. De daar gecorrigeerde nummering (zie *ibidem*, 14-16) wordt in de convocaten door het Genootschap niet gevolgd. De voordracht van Zwaal betreft dus AV 102 (gecorrigeerd AV 98); de laatstgehouden voordracht (1994) betreft AV 107 (gecorrigeerd AV 103).
113. R.F.A. Zwaal, Moderne inzichten in biomembranen; patho-biochemische aspecten, *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) III/1, 1-17.
114. W.H. Crouwel, Industriële vormgeving: van artistieke inval tot systematische productontwikkeling, *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) III/3, 5-18.
115. S.V.M. Clube, The return [NB de verandering ten opzichte van de titel waarmee de rede was aangekondigd] of armageddon, *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) VI/2, 13-18.
116. J. Huisman, Eradicatie van infectieziekten: mogelijkheden en onmogelijkheden, *Verhandelingen Bataafsche Genootschap* N(3) VI/3, 1-11.
117. Opgenomen in deze bundel.
118. Programma 1958, 10.
119. Programma 1962, 4.
120. Programma 1970, 6.
121. Programma 1970, 6.
122. Programma 1978, 6.